

ПРИЧИНИ ДЕМОГРАФІЧНОЇ КРИЗИ В УКРАЇНІ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА КІЛЬКІСНІ ЗМІНИ ТРУДОВИХ РЕСУРСІВ

THE REASONS FOR THE DEMOGRAPHIC CRISIS IN UKRAINE AND ITS INFLUENCE ON QUANTATIVE CHANGES IN LABOUR RESOURCES

Мирошниченко Ю.В.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри економіки,
бізнесу та управління персоналом на транспорті,
Український державний університет залізничного транспорту

Тимофєєва Т.О.

кандидат економічних наук,
доцент кафедри економіки, бізнесу
та управління персоналом на транспорті,
Український державний університет залізничного транспорту

Виявлено основні причини демографічної кризи в Україні. Проаналізовано сучасну демографічну ситуацію, що характеризується збереженням тенденції депопуляції населення України і, як наслідок, скороченням трудових ресурсів. Також запропоновано напрями у вирішенні проблеми оптимального демографічного розвитку нашої держави.

Ключові слова: демографічна криза, смертність, народжуваність, природний приріст, економічно активне населення, трудові ресурси.

Выявлены основные причины демографического кризиса в Украине. Проанализирована современная демографическая ситуация, характеризующаяся сохранением тенденции депопуляции населения Украины и, как следствие, сокращением трудовых ресурсов. Также предложены направления в решении проблемы оптимального демографического развития нашего государства.

Ключевые слова: демографический кризис, смертность, рождаемость, естественный прирост, экономически активное население, трудовые ресурсы.

The main causes of the demographic crisis in Ukraine are revealed. The present demographic situation, which is characterized by the preservation of the tendency of population depopulation of Ukraine and, as a consequence, reduction of labor resources, is analyzed. Also, directions are proposed in solving the problem of optimal demographic development of our state.

Key words: demographic crisis; death rate; birth rate; natural increase; economically active population; labour resources.

Постановка проблеми. Демографічна криза – глибоке порушення відтворення населення, що загрожує самому його існуванню. Протягом усієї демографічної історії людства аж до кінця XVIII ст. причинами демографічної кризи були часті голодування, епідемії та війни; зумовлений ними високий рівень смертності призводив до скорочення чисельності населення деяких країн і регіонів світу, а інколи й до повного обезлюднення територій. Історичний процес зміни репродуктивної поведінки в деяких промислово розвинених країнах виявляє тенденцію до падіння рівня народжуваності нижче від необхідного для простого відтворення населення, що є причиною сучасної демографічної кризи.

Прогноз характеру відтворення населення, здійснений Інститутом демографії і соціальних досліджень національної академії наук сумісно з Держкомітетом України, показує, що чисельність її населення найближчими роками і далі скорочуватиметься унаслідок зниження протягом останніх років рівня народжуваності і зростання смертності та може скоротитися до 30–35 млн. осіб до середини цього сторіччя [1]. Питома вага населення молодше працездатного віку за останні сім років збільшилася лише на 1% (з 14% в 2010 р. до 15% в 2017 р.), а молодь, як відомо, є основним джерелом поповнення населення в працездатному віці.

Зазначені тенденції створюють реальні загрози національній, а також економічній без-

пеці країни та приводять до дефіциту трудових ресурсів, зменшення обсягів ВВП країни, негативно впливають на ринок праці, що є проявом демографічної кризи. Тому зазначене вище підтверджує особливу актуальність обраної теми статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Демографічні явища і процеси завжди описувалися в центрі уваги й аналізу різноманітних наук. Починаючи від класичної соціально-економічної теорії «Досвіду про закон народонаселення» Т.Р. Мальтуса (1817) і до сьогоднішніх днів демографічні проблеми є центральними в системі політичних, соціальних і економічних відносин, відносин як глобального, так і регіонального характеру.

Альфред Джеймс Лотка (1925) [2, с. 230], аналізуючи процес демографічного розвитку сім'ї, ввів інтегральне рівняння відтворення населення. Ним також досліджувалися економічні та демографічні аспекти охорони здоров'я та еволюції тривалості життя, тим самим заклав основи економічної демографії.

С. Кузнєц (1970) [3, с. 195] у своїх роботах наголосив на аналізі таких факторів, як чисельність, віковий склад і територіальний розподіл населення, галузева та професійна структура зайнятості, структура доходу з погляду факторів виробництва, професійний рівень робочої сили, організація промисловості та державне регулювання (включаючи ставлення урядів і громадськості до економічного зростання), міжнародна торгівля і міграція товарів, капіталу і робочої сили та ін., зміна яких безпосередньо впливає на процес подальшого економічного розвитку країни.

На проблематику сутності соціально-економічної демографічної кризи, її причин і наслідків зверталася увага в працях багатьох українських та російських вчених, таких як В. Крисаленко [4], Е. Бойченко [5], Е. Лібанова [6], І. Заюков [7], В. Максаковський [8], Ш. Кутаєв [9] та ін. Але сьогодні вивчення теоретичних та практичних аспектів щодо виникнення основних причин демографічної кризи в Україні та, як наслідок, скорочення трудових ресурсів населення не завжди дає змогу визначити перспективи та основні напрями демовідтворювальної політики нашої держави.

Метою статті є виявлення основних причин демографічної кризи в Україні, аналіз її впливу на трудові ресурси населення і визначення напрямів у вирішенні проблеми оптимального демографічного розвитку нашої держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. Процес зниження народжуваності має глобальний характер і зумовлений цілою низкою причин – економічних, соціальних, психологічних, біологічних. Це насамперед зміни в соціальному статусі жінки, розширення сфери її позасімейних інтересів, підвищення рівня освіти та зайнятості. Багаторазове зниження дитячої смертності зро-

било неактуальним народження багатьох дітей як основи родинного благополуччя та гарантії забезпечення батьків у старості.

Задоволення потреби в дітях, у материнстві і батьківстві вступає у суперечність з низкою інших потреб, які є простішими, ніж нижчий рівень життя. Якщо заможні верстви населення співвідносять витрати часу та грошей на забезпечення майбутнім дітям необхідного фізичного, інтелектуального розвитку та професійної підготовки із задоволенням власних потреб у розвитку та дозвіллі, то бідні враховують елементарні потреби в їжі, одязі, житлі. Однак не слід очікувати, що з підвищенням рівня життя зросте і народжуваність. Якби зв'язок був таким простим, не скоротилася б народжуваність в усіх без винятку економічно розвинутих країнах до рівня, який не забезпечує навіть простого відтворення покоління батьків. У зв'язку з цим деформується віковий склад населення, зменшується його демографічний і трудовий потенціал [8, с. 132].

З огляду на загальноєвропейські тенденції немає підстав очікувати найближчим часом істотного збільшення сумарних коефіцієнтів народжуваності і в Україні. У зв'язку з тим, що відкрите суспільство сприяє орієнтації на західні високі стандарти рівня життя, більшість сімей відмовлятиметься від народження другої дитини і дітей наступної черговості, тобто репродуктивна діяльність обмежуватиметься.

Статистичні порівняння з іншими країнами свідчать, що за основними показниками природних змін населення – народжуваності, смертності, природного приросту – Україна стоїть не тільки після країн Заходу, але й після країн СНД. За рівнем народжуваності (9,6‰) вона посідає передостаннє місце серед них та країн Європи, за смертністю населення (15,4‰) – 2-ге місце серед країн континенту, за рівнем дитячої смертності (14,4 дитини на 1000 новонароджених) її показники входять у першу сумну десятку показників для європейських країн, за очікуваною тривалістю життя (67 років) – 109-те місце у світі [11, с. 206].

Загрозою для перспектив розвитку нації стають обсяги і темпи депопуляції, тобто абсолютного зменшення населення внаслідок перевищення кількості померлих над кількістю народжених. Втрачені в Україні традиції багатодітності привели до того, що сумарний показник народжуваності, тобто кількість дітей, що може народити кожна жінка упродовж усього репродуктивного періоду свого життя, становить 1,6 дитини на одну жінку. Зазначимо, що для розширеного відтворення населення необхідно мати 2,2–2,4 дитини [6, с. 27]. Падіння життєвого рівня, що триває, не вирішеність екологічних проблем, соціально-психологічний дискомфорт – все це примушує більшою мірою, ніж раніше, обмежувати розмір сім'ї. Процес зниження народжуваності характерний для бага-

тьох розвинених країн світу, нині це загальна тенденція демографічного розвитку. Але є та межа зниження народжуваності, яку не можна переступити, оскільки за нею процес депопуляції набуває незворотного характеру. Україна сьогодні підійшла до цієї межі.

Головною ознакою сучасної демографічної кризи є те, що в Україні відбуваються негативні зміни не тільки у кількості, але й у якості населення. Під час обстеження стану здоров'я населення виявилось, що рівень загальної захворюваності в Україні – один із найвищих серед країн СНД. Поширюються соціальні хвороби. Так, за рівнем захворюваності алкоголізмом і наркоманією Україна перебуває на 2-му місці серед зазначеної групи країн. Існує тенденція значного погіршення здоров'я нинішніх дітей і підлітків. Лише один із чотирьох-п'яти може вважатися цілком здоровим. Проблема поліпшення здоров'я населення сьогодні перетворилася у проблему його елементарного збереження [12, с. 32–34].

Нерівномірність у розвитку суспільства, природно-екологічні і соціально-політичні потрясіння, війни, якими багата українська історія, та супутні їм різкі погіршення рівня життя відчутно позначаються на режимі відтворення населення, ведуть до падіння народжуваності, зростання смертності. До подібних наслідків приводять умови як політичної, так і економічної нестабільності, що викликані останніми роками нестійкою системою управління, з важко керованим процесом встановлення цивілізованих норм правової держави.

Сучасна демографічна ситуація характеризується збереженням тенденції скорочення чисельності населення України, його економічно активної частини і питомої ваги зайнятості населення. Згідно з даними Державного комітету статистики, в Україні проживало на кінець 1990 року – 51 838,5;

1995 – 51 728,4; 2000 – 49 429,8; 2005 – 47 280,8; 2010 – 45 962,9; 2014 – 45 426,2; 2015 – 42 929,3; 2016 – 42 760,5; 2017 – 42 584,5 тис. осіб. Останній перепис населення України, був проведений лише 5 грудня 2001 року, в країні тоді проживало 48 457 100 осіб. Динаміку скорочення популяції населення наведено на рис. 1 (без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим 2015– 2017 рр.).

Загальне скорочення населення у 2017 р. відбулося за рахунок як природного скорочення – 210,1 тис. осіб, так і міграційного руху – 11,997 тис. осіб. Порівняно з 2016 р. природний приріст скоротився з 4,4 до 5,1 особи у розрахунку на 1000 жителів.

За даними Держкомстату України, з 42 584,5 тис. осіб у 2017 році в містах проживало 29 482,3, у сільських районах – 13 102,2 тис. осіб. У країні народилося 364 000 осіб, померло – 574 100, причому 2786 з них – діти у віці до 1 року. Загальний коефіцієнт народжених на 1 тис. населення становив 9,4, померлих – 14,5, померлих дітей у віці до 1 року – 7,6 на одну тисячу; природний приріст знову скоротився та становив –5,1 особи на одну тисячу населення. Як бачимо, природний приріст населення в Україні в 2017 році, як і раніше, має від'ємне значення. Також середня очікувана тривалість життя при народженні не дуже висока: у чоловіків – 66 років, у жінок – 76 років, що на 10 років менше, ніж у країнах Західної Європи, і на 13 – порівняно з країною з найвищою середньою тривалістю життя – Японією [1].

Як і в глобальному масштабі, в Україні відбувається старіння населення, в результаті зниження народжуваності населення країни «старішає». Частка осіб похилого віку у 2017 р. становила загалом по Україні понад 1/6, а в селах – 1/3 всього населення.

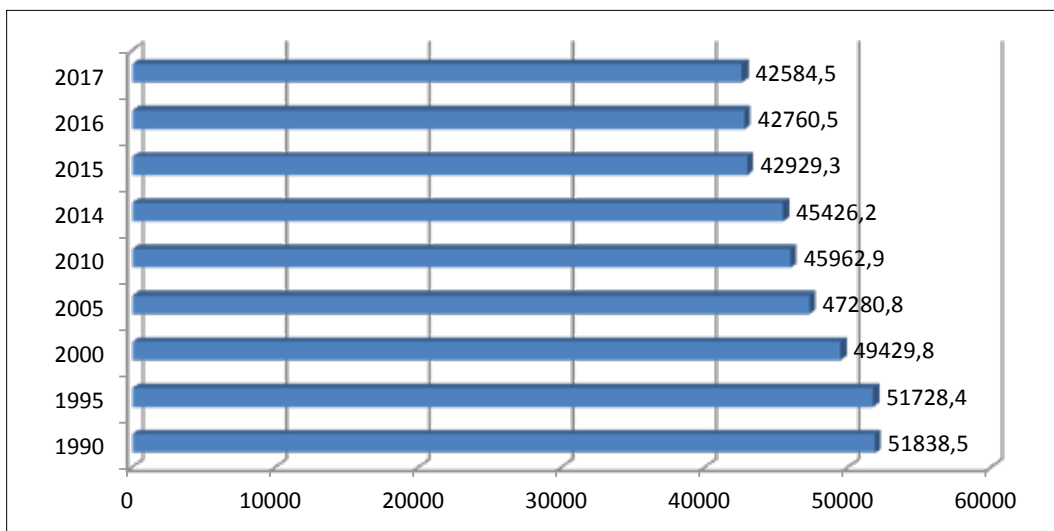

Рис. 1. Динаміка скорочення популяції населення в Україні за 1990–2016 рр., тис. осіб

Джерело: [10]

Також скорочення населення України пояснюється міграційними процесами. Згідно з різними соціологічними дослідженнями, кожен шостий-сьомий українець замислюється про трудову міграцію за кордон; за даними кадрового порталу HeadHunter, кількість пропозицій про роботу від іноземних компаній в 2017 році зросла в 2,5 рази порівняно з 2016 роком, і в 2018 році ця тенденція триває. Це призводить до постійного скорочення трудових ресурсів в Україні у віці 15–70 років. За останній рік економічно активне населення, що обчислюється демографічним методом, скоротилося майже на 100,7 тис. осіб, а за останні 7 років воно скоротилося на 3039,7 тис. осіб. Відтоку робочої сили, кадрового потенціалу за кордон сприяє низький рівень оплати праці в нашій країні. Динаміку скорочення економічно активного населення в Україні за 2010–2017 рр. наведено на рис. 2 (без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим 2015–2017 рр.).

Скорочення трудових ресурсів відбувається з вищевказаних причин, але першочерговим головним чинником є демографічний. Тому своєчасне виявлення тенденцій у динаміці останнього має значення у час формування економічного і соціального розвитку країни. З вищенаведених досліджень можна визначити, що такі тенденції призведуть до негативних наслідків в економіці країни: скорочення величини сукупного національного доходу та напрямів його використання; високого рівня диспропорцій у співвідношенні попиту та пропозиції робочої сили; зниження обсягу та змінення структури споживчого попиту; неминучих інфляційних процесів та ін.

Тому демографічні процеси не можуть залишатися без уваги держави, оскільки вони тор-

каються найважливіших сфер життя людей і розвитку суспільства. З метою дії на процеси відтворення населення і на позитивні процеси в цьому напрямі держава проводить демографічну політику, яка є частиною соціально-економічної політики. У разі потреби зростання чисельності населення, як це має місце в Україні, держава впливає на процеси відтворення населення через стимулювання певної демографічної поведінки людей, що пов'язано з плануванням сім'ї, часом появи першої дитини, вибором бажаного числа дітей, інтервалом їх народження.

Демографічна політика України в сучасних умовах повинна бути спрямована не тільки на стимулювання народжуваності, але і на зміцнення сім'ї, підвищення матеріального добробуту людей, зниження захворюваності і смертності. Проте заходи щодо управління процесами відтворення населення не дають швидких результатів. Демографічна поведінка людей вельми консервативна, змінити її досить важко. Як правило, результати демографічної політики виявляються через багато років і навіть десятиліть. Тому стимулювання тих або інших процесів відтворення повинне відповідати довгостроковим інтересам розвитку економіки.

Основними пріоритетами соціально-економічної політики держави повинно бути дотримання таких засад у забезпеченні розширеного відтворення населення, як:

- підвищення доходів сім'ї в системі джерел і засобів матеріального забезпечення відтворення населення;
- посилення демографічної спрямованості заходів соціального захисту, підвищення їх адресності та ефективності;
- удосконалення системи кредитування населення взагалі та молодих сімей;

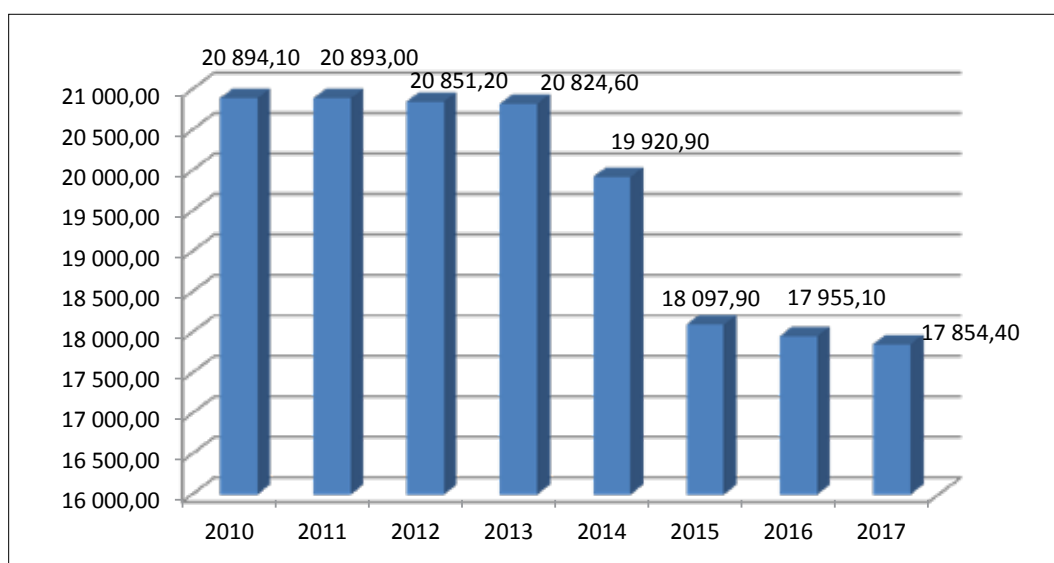

Рис. 2. Динаміка скорочення економічно активного населення в Україні за 2010–2017 рр.

Джерело: [10]

– фінансування державної ефективної системи охорони материнства і дитинства, яка б забезпечувала реалізацію пріоритетів сім'ї, дитини;

– створення механізму забезпечення життєдіяльності людей похилого віку, їх залучення до активного способу життя поза сферою трудової діяльності та ін.

Населення має бути соціально захищеним, а специфічна демографічна політика повинна підсилюватися заходами держави щодо виходу з економічної кризи. Проте суверенність особи несумісна з соціальним, а тим більше державним патерналізмом. Держава повинна забезпечувати соціальний захист своїх громадян, а не перетворювати їх на утриманців [7].

Це передбачає удосконалення умов реалізації трудового та духовного потенціалів населення, його ефективного включення в суспільний поділ праці, нарощування зусиль щодо примноження суспільного добробуту. Цьому можуть слугувати заходи щодо забезпечення зайнятості населення – створення нових робочих місць, навчання та перекваліфікація працездатних, особливо в тих галузях суспільного виробництва, де очікується найбільше безробіття.

Проведений аналіз сучасної демографічної ситуації, а також її динаміки за роки незалежності свідчить про наявність в Україні поряд із соціально-економічними проблемами глибокої демографічної кризи інертного характеру, негативні наслідки якої для подальшого розвитку країни важко передбачити.

Висновки. Виявлені причини демографічної кризи вказують на те, що українському суспільству ніколи не бути процвітаючим чи навіть стабільним, якщо його населення не матиме відповідних умов життя і не відчуватиме повної безпеки для реалізації нормальної демографічної поведінки, не буде бачити перспектив для існування і розвитку кожної сім'ї та окремого індивіда. Демографічний чинник є одним з визначальних у кількісних змінах трудових ресурсів. Скорочення трудових ресурсів негативно вплине на ринок праці і, як наслідок, приведе до подальшого їх дефіциту. Отже, проблеми оптимального демографічного потенціалу повинні бути пріоритетними інтересами держави для забезпечення країни власними трудовими ресурсами та її подальшого сталого розвитку.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Офіційний сайт Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи Національної академії наук України. URL: <http://www.idss.org.ua>
2. Демографический энциклопедический словарь / Редкол.: Валентей Д.И. (гл. ред.) и др. М.: Сов. энциклопедия, 1985. 608 с.
3. Кузнец С. Демографические аспекты современного экономического роста. Население и экономика / под ред. А.Г. Волкова и А.Я. Кваши. М.: Статистика, 1970. С. 368.
4. Кристаленко В.С. Динаміка населення: Популяційні, етнічні та глобальні виміри: монографія. К.: НІСД, 2005. 368 с.
5. Бойченко Е. Вплив демографічних чинників на функціонування ринку праці. Україна: аспекти праці. 2007. № 8. С. 24–29.
6. Лібанова Е., Шевчук П. Оцінка демографічної політики за допомогою поздовжніх і поперечних показників народжуваності. Україна: аспекти праці. 2008. № 2. С. 25–31.
7. Заюков І. Компоненти сучасної демографічної кризи в Україні та їх вплив на трудовий потенціал. Україна: аспекти праці. 2008. № 4. С. 41–46.
8. Максаковский В.П. Географическая картина мира: пособие для вузов. кн. I: Общая характеристика мира. Глобальные проблемы человечества. 4-е изд., испр.: Дрофа, Москва. 2008. 192 с.
9. Кутаев Ш. К. Проблемы развития экономики и управления трудовыми ресурсами регионов. Економічний часопис-XXI. 2014. № 5–6. С. 48–51. DOI: http://soskin.info/en/ea/2014/5-6/contents_12.html
10. Офіційний сайт Державного комітету статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
11. Демографічна криза в Україні. Проблеми дослідження, витоки, складові напрями протидії / за ред. В. Стешенко. НАН України; Ін-т економ.: К., 2010. 560 с.
12. Населення України: демографічні складові людського розвитку / за ред. О.М. Гладуна. Умань: Видавель «Сочінський», 2015. 180 с.
13. Курило І.О., Рингач Н.О. Народжуваність в Україні: аналіз детермінант та статистична оцінка ефектів пронаталістичних заходів. Статистика України. 2007. № 4. С. 80–89.
14. Офіційний сайт Державної служби зайнятості. URL: <http://www.dcz.gov.ua>.